

## Boş Hayal Peşinde: T.E. Lawrence ve Arap İsyanı Üzerine Bir Değerlendirme

Himmet Umunç

Oxford eğitilmiş tarihçi, arkeolog ve Orta Doğu uzmanı olan ve yaygın bir söylemle “Arabistan Lawrence’ı” veya “Arabistanlı Lawrence” olarak bilinen T.E. [Thomas Edward] Lawrence (1888-1935), Arap isyanına ilişkin duygularını, düşüncelerini, beklentilerini ve gözlemlerini, savaş sonrasında yazdığı ve başlığını, Tevrat’tan esinlenerek<sup>1</sup> belirlediği *Seven Pillars of Wisdom: A Triumph* [*Hikmetin Yedi Sütunu: Bir Zafer*] başlıklı anılarında ifade eder. Bu bildirin amacı, Lawrence’ın anılarına ve diğer kaynaklara dayanarak, onun, romantik ve çapraşık kişiliği çerçevesinde, Arap isyanına bakışını ve Türk düşmanlığının kökenlerini yorumlamaktır. Böylelikle, Arap isyanındaki *Lawrence ögesinin* ırkçılık, hegemonyacılık ve emperyalist ideoloji boyutları, anılarındaki alt metinler bağlamında vurgulanacak ve mevcut tarihsel anlamının kapsamı genişletilecektir.

Tarihsel olarak, Lawrence’ın Arap isyanı ile kişisel ilişkisi, I. Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında oluşmaya başlar. Harita ve istihbarat subayı olarak Aralık 1914’te atandığı İngiliz Kahire karargâhında, Ekim 1916’ya kadar Türkiye karşıtı her türlü istihbarat ve propaganda çalışmalarını sürdürür ve askerî amaçlı haritaların yapımına katılır.<sup>2</sup> Şerif Hüseyin ve dört oğlu tarafından Haziran 1916 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu’na karşı başlatılmış olan Arap isyanı<sup>3</sup> ile ilgili görüşmeler yapmak üzere, Ekim ayı başlarında Hicaz’a gönderilen İngiliz heyetinde yer alır ve görüşmelerde hazır bulunur.<sup>4</sup> Görüşmelerden sonra heyetten ayrılan Lawrence, Hicaz’da Kasım ayı ortalarına kadar kalır ve bu sürede, özellikle Şerif Hüseyin’in üçüncü oğlu Faysal ile isyanın taktik ve lojistik yönlerini kişisel olarak ayrıntılı biçimde

---

· Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Beytepe, Ankara 06532.

<sup>1</sup> “Wisdom hath builded her house, she hath hewn out her seven pillars” ( *The Holy Bible*, Prov. 9.1).

<sup>2</sup> Bkz. Lawrence, *Seven Pillars*, ss. 57-59 ve 62-63.

<sup>3</sup> Bkz. Glubb, ss. 64 and 79; Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, s. 118; Fromkin, s. 219.

<sup>4</sup> Bkz. Lawrence, *Seven Pillars*, ss. 62-75; Glubb, s. 80.

görüşür.<sup>5</sup> Bu görüşmelerde, Faysal'ın kişiliğinden ve siyasî hayallerinden çok etkilenen Lawrence, onu isyanın gerçek lideri olarak görür ve şöyle der:

Arabistan'da aramaya geldiğim adamın bu olduğunu, ilk bakışta hissettim – Arap İsyanı'nı tam bir zafere ulaştıracak lider.<sup>6</sup>

Faysal'la görüşmelerinden sonra Kahire'ye dönen Lawrence, Arap isyanı için gerekli siyasî, lojistik ve malî desteği sağlar ve tekrar Faysal'a iltihak ederek isyan sürecine etkin bir şekilde katılır.<sup>7</sup> Bundan sonra, Faysal'ın Arap kabilelerinden oluşturduğu düzensiz gücün içinde yönlendirici bir taktik danışman olarak yer alan Lawrence, Faysal'ın verdiği bir grup Arap unsurla, başta Hicaz demiryolu olmak üzere bölgedeki Türk askerî tesislerine ve birliklerine karşı gerilla yöntemleriyle baskınlar düzenler, Akabe limanını ele geçirir ve Allenby komutasında Filistin cephesinden Şam'a doğru ilerleyen İngiliz kuvvetlerine Faysal'la birlikte destek sağlar.<sup>8</sup>

Her ne kadar Lawrence, Arap isyanını, temelde, Arap milliyetçiliğine ve bağımsızlığına oturtmaya çalışmışsa da bu kavramlar sadece birer boş hayalden öteye anlam taşımamıştır, çünkü milliyetçilik kavramından ve felsefesinden yoksun olan Araplarda kabile mensubiyeti esastır ve kabileler arasındaki geleneksel ayrılıklar ve husumetler, milliyetçiliğe ve bağımsızlığa dayalı bir Arap birliğinin oluşmasına engeldir. Dolayısıyla, Lawrence'ın tamamen romantik ve hayalci bir yaklaşımla öngördüğü Arap birliği gerçekleşmemiş ve Arap isyanı, Şerif Hüseyin ve oğullarının, kendileri için siyasî hegemonya elde etme çabalarından ve, ayrıca, Türklere karşı sürdürülen soygunculuk, çapulculuk ve ihanetten öteye geçememiştir. Kaldı ki Lawrence'ın kendi kendine oluşturduğu “Arap milliyetçiliği” ve “Arap bağımsızlığı” söylemleri, İngiliz hükümetince de önemsenmemiş ve savaş sonrasında,

<sup>5</sup> Bkz. Lawrence, *Seven Pillars*, ss. 76-109.

<sup>6</sup> *Seven Pillars* 91: “I felt at first glance that this was the man I had come to Arabia to seek – the leader who would bring the Arab Revolt to full glory” (Metin içindeki Türkçe çeviriler, tarafımdan yapılmıştır).

<sup>7</sup> Bkz. Lawrence, *Seven Pillars*, ss. 111 v.d.

<sup>8</sup> Bkz. Lawrence, *Seven Pillars*, ss. 183-643; Glubb, ss. 82-89.

gerek daha önce 16 Mayıs 1916 tarihinde Londra’da İngiltere ile Fransa arasında gizlice imzalanan Sykes-Picot Andlaşması’nda öngörüldüğü gibi, gerek Paris Barış Konferansı’nda alınan kararlar uyarınca, Lübnan ve Suriye’nin kıyı bölümü ve Filistin dışındaki Arap toprakları İngiliz mandası altına alınmıştır.<sup>9</sup>

Buraya kadar yaptığımız ön açıklamalar ve belirlemeler çerçevesinde, Lawrence’ın Arap dünyasına duyduğu derin ilginin kökenlerini irdelemek ve, böylece, onu Arap isyanına götüren kişisel duygularının oluşumunu vurgulamak yararlı olacaktır. Aslında, Lawrence’ın Arap dünyasına ilgisi, onun Oxford’da öğrenci olduğu yıllara dayanır; 1907 yılında kabul edildiği bu üniversitedeki tarih öğrenimi içinde, onun özellikle yoğunlaştığı konu, çeşitli savaş kuram, strateji ve yöntemlerinin yanısıra,<sup>10</sup> Ortaçağ edebiyatı, kültürü ve mimarisi ile askerî tahkimat teknikleri olur.<sup>11</sup> Ortaçağ ile o kadar ilgilidir ki yaz tatillerinde İngiltere’deki ve Fransa’ki gotik yapıları ve Ortaçağ şatolarını inceler<sup>12</sup> ve, aynı bağlamda, Orta Doğu’daki haçlı kalelerinin yapım tekniklerine büyük bir ilgi duymaya başlar.<sup>13</sup> Nitekim, üniversite mezuniyet tezi için haçlı tahkimat mimarisinin kaynakları konusunu seçer ve bu amaçla araştırma yapmak ve bölgedeki haçlı kalelerini incelemek için, 1909 Haziran’ından Ekim’ine kadar süren ve Lübnan, Suriye ve Urfa bölgesini kapsayan bir inceleme gezisi yapar.<sup>14</sup> Bu gezisi boyunca, Lawrence, sadece haçlılara ilişkin incelemeler yapmamış, aynı zamanda bölgenin etnik, idarî, siyasî, sosyal ve kültürel koşullarına ilişkin ilk bilgileri ve, dolayısıyla, ilk casusluk deneyimini edinmiştir. Örneğin, annesine Suriye’nin Trablus kentinden yazdığı 13 Ağustos 1909 tarihli mektubunda, Suriye’de faaliyetlerini sürdüren Amerikan misyonerlerinin müslümanlar üzerindeki etkisinden ve “İslamiyetin giderek zayıflamasına

<sup>9</sup> Bkz. Glubb, ss. 67-75 and 103-12; Mack, s. 125; Fromkin, s. 192, 338-39 ve 394-97.

<sup>10</sup> Bkz. Lawrence, *Seven Pillars*, ss. 114 ve 188. Anılarında da belirttiği gibi, Lawrence, Oxford’da öğrendiği savaş kuram ve yöntemlerini, Arap isyanı sırasında uygulamaya çalışmıştır (Bkz. *Seven Pillars*, ss. 480, 481 ve 483). Ayrıca, bkz. Mack, ss. 38

<sup>11</sup> Bkz. Mack, ss. 41-47; Allen, ss. 8 ve 14-72.

<sup>12</sup> Bkz. Mack, ss. 48-53; Allen, ss. 21-29.

<sup>13</sup> Bkz. Mack, ss. 53-55; Allen, ss. 29-33; Bidwell, s. vii.

<sup>14</sup> Bkz. Mack, ss. 68-75.

ilişkin gözle görülür işaretler olduğu”ndan söz eder.<sup>15</sup> Lawrence, 1910 Haziran döneminde mezun olduktan sonra, Aralık ayından itibaren, öğrenciliği sırasında kendisine hocalık ve hamilik yapmış olan Önasya arkeolojisi uzmanı David G[eorge] Hogarth’ın<sup>16</sup> Karkamış kazılarına katılır ve Haziran 1914’e kadar Hogarth’ın ekibinde çalışır.<sup>17</sup> Her ne kadar bu çalışmalar, öncelikle arkeolojik bir amaca yönelik olarak sürdürülüyor ise de diğer bir gizli amacı, başta Bağdat demiryolunun yapımı olmak üzere bölge hakkında istihbarat ve casusluk idi.<sup>18</sup> Bu bağlamda, kazılara bir kaç aylığına ara verilince, Lawrence, 1909’da yaptığı gezinin devamı olarak, 12 Temmuz ile 05 Ağustos 1911 tarihleri arasında, aşağı Fırat havzasında, Urfa ve Harran’ı da içine alan bir inceleme gezisi daha yapar. Bu gezisi ile ilgili tuttuğu günlüğünden de görüldüğü gibi, gezinin görünen amacı, başta Urfa Kalesi ve Harran olmak üzere tarihî yerleri görmek ve arkeolojik incelemelerde bulunmaktır;<sup>19</sup> ancak, ifade edilmeyen bir diğer amacı ise, bölgenin etnik ve sosyal yapısını incelemek, özellikle Arap halkının Türkler hakkındaki yaklaşımlarını tespit etmektir. Bu nedenle, yerli halkla yaptığı sohbetler genellikle siyasî içeriklidir.<sup>20</sup> Öğrenciliğinden beri Arap diline ve kültürüne artan bir hayranlıkla ilgi duyan Lawrence,<sup>21</sup> Urfa’da, Harran’da ve Fırat boylarındaki Türk

<sup>15</sup> Lawrence, *Letters*, s. 18 : “[...] there are visible signs of the gradual decay of Islam. If so the American Mission has had the larger share.”

<sup>16</sup> Bkz. Mack, ss 58-60. Lawrence’ı “evlâtlığı” gibi gören Hogarth (Mack, 59), Lawrence’ın sonraki yaşamında çok etkili olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında, Hogarth da, Lawrence gibi, Kahire’deki İngiliz istihbarat örgütünün merkezi “Arap Bürosu”nda görev almış ve merkezin başkanlığını üstlenmiştir. Hogarth’tan övgü ile söz eden Lawrence şöyle der: “[Örgütteki] hepimizin *Hocası*, babamız, kendisine ikrarda bulunduğumuz ve danıştığımız Hogarth idi” (*Seven Pillars*, s. 58: “*Mentor* to all of us was Hogarth, our father, confessor and adviser”). Lawrence’ın Hogarth’a ilişkin bağlılık duyguları için, ayrıca, bkz. *Letters*, ss. 353-54, 358-59, 360, 366, 375, 390, 399 ve 525.

<sup>17</sup> Bkz. Mack, ss. 76-97.

<sup>18</sup> Bkz. Bidwell, ss. vii-xi. Hogarth gibi, Sir William Ramsay ve diğer İngiliz arkeologların, kazı ve incelemelerinin yanısıra, istihbarat faaliyetlerinde de buldukları hakkında, bkz. Winstone, ss. 110-11. Tarih içinde, İngiliz istihbaratı, kurumsal bir etkinlik kazanmaya başladığı onaltıncı yüzyıldan beri, diğer ülkelere ilişkin olarak çok çeşitli kaynaklardan bilgi elde etmeyi amaçlamıştır. Resmî elçilik görevlilerinin ve askerî uzmanların yanısıra, seyyahlar, tüccarlar, gemiciler, arkeologlar, araştırmacılar, meslekî ve teknik danışmanlar, misyonerler, öğretmenler ve niceleri bu amaca hizmet etmişlerdir. Örneğin onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda İngiliz tüccarların istihbarat faaliyetleri için bkz. Dereli, s. 52. Ayrıca, İngiliz seyyahların istihbarat toplamalarına ilişkin olarak, bkz. Potter, “Introduction,” s. 5; Gertrude Bell’in casusluk amaçlı 1900’lü yıllardaki Ortadoğu ve Türkiye seyahatleri için, bkz. Winstone, ss. 147 ve 154 v.d.; aynı bağlamda, Freya Stark’ın 1920’lerden itibaren benzer Ortadoğu ve Türkiye seyahatleri için, bkz. Izzard, ss. 133-98.

<sup>19</sup> Bkz. Lawrence, *The Diary*, ss. 1-32.

<sup>20</sup> Bkz. Lawrence, *The Diary*, ss. 6, 9, 10

<sup>21</sup> Bkz. Mack, ss. 68-73 and 88-89.

köylerinde sıcak konukseverlik ve ilgi görmesine rağmen,<sup>22</sup> Türk insanını, ırkçı, önyargılı ve düşmanca bir ötekileme içinde algılar. Onun bu yaklaşımı, örneğin, günlüğünün 25 Temmuz'a ait bölümünde, Fırat'ın küçük kollarından “Mezman Su”<sup>23</sup> üzerindeki bir Türk köyünün insanlarına ilişkin şu ifadesinde açıkça görülmektedir:

Bu arada, köyde hiç kimse bir kelime Arapça bilmiyor. O nedenle oldukça sıkıntı çektim. Hepsi safi Türk; yani, basık gözleri ve yayvan burunları, ve geniş ağzı, sımsıkı kapalı ince dudakları ile çok çirkin, yarı Çinli görünüşlü herifler.<sup>24</sup>

Görülmektedir ki Arap isyanına ilişkin gelecekteki davranışlarını ve düşüncelerini biçimlendirecek tarihsel ve kültürel üç temel etmenin, bu dönemde güçlü bir oluşum sürecinde olduğu açıktır; bunlar, *haçlılık ruhu*, *Arap hayranlığı* ve *ırkçı Türk düşmanlığı* olarak tanımlanabilir. Onda haçlılık ruhunu besleyen, sadece haçlı tarihi ve müstahkem yapıları değil, aynı zamanda Ortaçağ şövalyelik kültürünü oluşturan kahramanlık, özverlilik, kurtarıcılık, hakkaniyetçilik, yardımseverlik gibi çeşitli ahlakî değerlerin romantik edebî anlatımlarıdır.<sup>25</sup> Nitekim, onu bu bağlamda en çok etkileyen, Arap isyanı boyunca yanından hiç eksik etmediği ve fırsat buldukça okuduğu, onbeşinci yüzyıl İngiliz yazarı Sir Thomas Malory'nin *Morte d'Arthur* [*Arthur'un Ölümü*] adlı eseridir.<sup>26</sup> Malory, kendi döneminin siyasal ve ahlakî yozlaşmasına nazire olarak yazdığı bu eserinde, efsanevî İngiliz kralı Arthur ve onun “Yuvarlak Masa” şövalyelerinin kahramanlıklarını, maceralarını, çaresizleri korumak için kötülük ve haksızlıklara karşı giriştikleri mücadelelerini ve şövalyelik değerleri için sürdürdükleri özverili çabalarının romantik bir anlatımını vermektedir.<sup>27</sup> Lawrence da Ortaçağ şövalyelik romantizminden kaynaklanan düşsel bir algılama ile kendini, özgürlük ideali için

<sup>22</sup> Bkz. *The Diary*, ss. 3, 5-6, 8-9, 13, 15 ve 23.

<sup>23</sup> Lawrence, *The Diary*, s. 19.

<sup>24</sup> Lawrence, *The Diary*, s. 20: “By the way, not a man in the village knows a word of Arabic, so I am rather put to it. All pure Turk, which means very ugly, half-Chinese looking fellows with flat eyes and broad noses, and wide-split, tight-pulled lips of thin skin.”

<sup>25</sup> Bu konuda geniş ayrıntı için bkz. Allen, ss. 34-72.

<sup>26</sup> Bkz. Lawrence, *Seven Pillars*, ss. 111 ve 485.

<sup>27</sup> Bkz. Baugh, ss. 305-07; Allen, ss. 69-71.

savaşan sanki modern çağın bir şövalyesi gibi görür; bu bakımdan, ona göre, Arap isyanı, bu idealin gerçekleşmesi için verilen bir mücadeledir ve, dolayısıyla, kendisi Arapların bir kurtarıcısıdır. Coşkulu ve şiirsel bir ifade ile bu kuruntusunu şöyle ifade eder:

Biz, insanın inançlarından ikincisi olan özgürlüğe, tüm gücümüzü yiyip bitiren o denli doymak bilmeyen bir amaca, parlaklığında önceki tüm ihtiraslarımızın söndüğü o denli üstün bir umuda kendini adanmış, alaysız veya talimsiz, kendine odaklanmış bir ordu idik. Zaman geçtikçe, [Arap özgürlüğü ve bağımsızlığı] ideali için savaşma zorunluluğumuz, kuşkularımızın üzerinden doludizgin atlayıp geçen tartışmasız bir tutkuya dönüşmüştü.<sup>28</sup>

İşte, romantik bir tarih anlayışı, hayalci bir Arap hayranlığı ve içselleşmiş habis bir Türk düşmanlığı ile kendini güdülemiş olan Lawrence, Arap isyanını, bir yandan kişisel düzlemde kendisini Ortaçağ şövalyeleri gibi ölümsüz kılacak ve peşinde koştuğu boş hayallerin gerçekleşmesini sağlayacak bir macera ve misyon olarak, bir yandan da, *realpolitik* düzlemde, Ortadoğu'ya ilişkin İngiliz savaş amaçlarının gerçekleşmesi bakımından stratejik bir gelişme olarak görmüştür. Ancak, onun kişisel düzlemdeki algılamaları, Arap isyanının tarihsel oluşumu ve siyasî süreci içinde bireysel bir alt metin olarak kalmıştır, çünkü, *realpolitik* düzlemde, Arap isyanı, çok karmaşık ve kapsamlı siyasî, ideolojik, askerî, stratejik ve ekonomik nedenlerin sonucudur ve bu gün Ortadoğu'da yaşanan bölgesel ve uluslararası sorunların temelini oluşturan önemli etkenlerden biridir. Aslında, siyasî ve ideolojik çerçevede değerlendirildiğinde, Arap isyanı, başlangıçta, Şerif Hüseyin'in, Osmanlı yönetiminden bağımsız bölgesel bir yönetim oluşturmak ve tüm Arap dünyasını kendi şerifliği altında birleştirmek amacıyla, İngiliz ve kısmen Fransız desteğinde ve himayesinde başlattığı

<sup>28</sup> *Seven Pillars*, s. 29: "We were a self-centred army without parade or gesture, devoted to freedom, the second of man's creeds, a purpose so ravenous that it devoured all our strength, a hope so transcendent that our earlier ambitions faded in its glare. As time went by our need to fight for the ideal increased to an unquestioning possession, riding with spur and rein over our doubts."

silahlı bir kalkışma olarak ortaya çıkmıştır.<sup>29</sup> Onun bu amacının oluşmasında, kendi kişisel ve siyasî nedenlerinin yanısıra, 1860'lardan itibaren, özellikle Suriye, Lübnan, Irak ve Mısır'da oluşmaya başlayan ve yer yer İngiliz, Fransız ve Amerikalı misyonerlerin de teşvik ve kışkırtmalarına açık olan çeşitli Arap hareketlerinin de etkili olduğu söylenebilir.<sup>30</sup> I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla hız kazanan bu hareketlerden bazılarının amacı, bölgesel özerklik veya bağımsızlık elde etmek, bazılarının ise etnik, dinî veya sosyo-kültürel kimlik sorunlarına ilişkin bir dizi reformların yapılmasını sağlamaktır. Bunlardan Lübnan ve Suriye'de etkili olan El Fetat<sup>31</sup> ve Irak bağlantılı El Ahd<sup>32</sup> örgütleri, Şerif Hüseyin'in eyleme geçmesi hususunda ısrarcı olmuşlardır.<sup>33</sup> Lawrence, Şerif Hüseyin'i, "itibarlı, kurnaz, inatçı ve son derece dindar"<sup>34</sup> bir kişi olarak tanımlar. Nitekim, Şerif Hüseyin'in isyan öncesi

<sup>29</sup> Bkz. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, ss. 106-09 ve 116; Oschenwald, özellikle ss. 189-96; Fromkin, ss. 221 ve 224-27

<sup>30</sup> Arap hareketlerine ve örgütlerine ilişkin kapsamlı açıklamalar için bkz. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, ss. 32-100 ve *Arab-Turkish Relations*, ss. 35-95; Dawn, ss. 3-30; Hanioglu, ss.31-49; Khalidi, ss. 50-69; Wilson, ss. 205-06; Tauber, ss. 7-241; Fromkin, ss. 101-02.

<sup>31</sup> Tam adı "El Cemiyeye el Arabiyye el Fetat" [Genç Arap Örgütü] olan El Fetat, İttihat ve Terakki hükümetlerinin Türkçülük siyasetine ve Arapları aşağılayıcı söylemlerine karşı "Arapların haklarını korumak" amacıyla (Tauber, s. 90), Lübnan, Filistin ve Suriye kökenli bir grup Arap öğrenci tarafından 14 Kasım 1909 tarihinde Paris'te kurulmuş ve 1911'de ilk yönetim kurulunu oluşturarak siyasî faaliyetlerine fiilen başlamıştır. Örgütün merkezi, 1913 sonlarında Beyrut'a ve 1914 sonlarında da Şam'a taşınmış olup bölgenin çeşitli kentlerinde şubeler açılmıştır. Örgütün başlangıçtaki siyaseti, Arap kimliğini öne çıkaran bölgesel özerkliği sağlamaktır. Ancak, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Cemal Paşa'nın gizli Arap örgütlerine karşı sert bir mücadele içinde olması sonucu, örgüt, Arap topraklarının bağımsızlığı hedefine yönelmiş ve bu amacın gerçekleşmesi için İngiltere'nin yardım ve himayesini aramıştır. Ayrıntılar için bkz. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, ss. 82-84; Tauber, ss. 90-97; Muslih, özellikle ss. 167-171. Ayrıca, Lawrence'ın görüşleri için bkz. Lawrence, *Seven Pillars*, s. 47.

<sup>32</sup> El Ahd örgütü, Osmanlı ordusunun önde gelen subaylarından ve Enver Paşa'nın yakın çevresinden olan yarı Arap yarı Çerkes kökenli Aziz el Mısırî [Abdülaziz Ali el Mısırî] tarafından gizlice oluşturulmuş ve 28 Ekim 1913 tarihinde yapılan kongre ile resmen faaliyete geçmiştir. Üyelerinin çoğunluğunu, Nuri el Said ve Yasin el Haşimi gibi tanınmış pek çok Irak Arap kökenli subaylar ve Adil Arslan ve Muzahim el Paçacı gibi siviller oluşturuyordu. Örgütün görünen amacı, tüzüğünün 1. maddesinde de belirtildiği gibi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na benzer, İstanbul merkezli birleşik bir Türk-Arap imparatorluğu kurmak ve bunun gerçekleşmesine yönelik olarak öncelikle Arap topraklarının özerkliği için mücadele etmektir. Temel amaç ise, El Fetat gibi, İttihat ve Terakki'nin Türkçülük siyasetine karşı, Arap milliyetçiliğini öne çıkarmak ve sonuçta İngiliz himayesinde bir Arap devleti kurmaktır. Ancak, örgütün ve El Mısırî'nin tüm hareketlerini yakından izleyen İttihat ve Terakki hükümeti, El Mısırî'yi divan-ı harbde yargılayarak önce ölüme, sonra Mısır'a sürgüne mahkûm eder. Nisan 1914 sonlarında Mısır'a ulaşan El Mısırî, I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, İngiltere'nin desteklediği Şerif Hüseyin isyanına katılır. İsyanda, kendisi ile beraber, Osmanlı ordusundan ayrılmış veya firar etmiş Nuri el Said ve diğer El Ahd üyesi subaylar da görev alırlar ve Lawrence ile birlikte Faysal'ın kurmay karargâhını oluştururlar. El Ahd ve El Mısırî hakkında bkz. Tauber, ss. 213-36; Fromkin, ss. 99-102. Arap isyanı ve Lawrence ile ilişkiler için bkz. Lawrence, *Seven Pillars*, ss. 45-50, 59, 65, 70, 74-75, 76, 104, 110, 115, v.d.

<sup>33</sup> Bkz. Glubb, ss. 57-58; Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, ss. 116-17; Fromkin, ss. 174-76.

<sup>34</sup> *Seven Pillars*, s. 50: "honourable, shrewd, obstinate and deeply pious."

izlediği ikili siyasete, Arap örgütleri ile ilişkilerine ve bu örgütler nezdindeki itibarına<sup>35</sup> bakıldığında, Lawrence'ın bu gözleminin yerinde olduğu anlaşılır. 1908 ihtilâli sonrası, İttihat ve Terakki hükûmetinin muhalefetine rağmen Sultan II. Abdülhamit tarafından Mekke şerifliğine getirilmiş olan Hüseyin, bir yandan padişaha sadık ve hükûmetle barışık bir tutum sergiler görünürken,<sup>36</sup> bir yandan da ileriye dönük siyasî amaçlarını gerçekleştirmek için İstanbul'a karşı İngiltere'nin himaye ve lojistik desteğini sağlamaya çalışır. Bu amaçla, Mekke Şerifi olarak İstanbul'dan ayrılmadan önce, İngiliz büyükelçisi Louis Mallet'le sıcak ilişkiler kurar<sup>37</sup> ve Mekke'ye döndükten sonra da Mısır'daki İngiliz yetkililerle siyasî ilişki kurma arayışlarına yönelir; yoğunlukla 1912 veya 1913'den itibaren, oğlu Abdullah vasıtasıyla, o yıllarda İngiltere'nin Mısır başkonsolosu olan Lord Kitchener'den İngiltere'nin himayesini açıkça talep etmeye başlar.<sup>38</sup> Kitchener, Şerif Hüseyin'in destek ve himaye taleplerine, İngiltere'nin İstanbul'la olan dostluk ilişkileri çerçevesinde pek önemsemez.<sup>39</sup> Ancak, Kitchener, I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, savaş bakanı olarak tayin olunca, Şerif Hüseyin, Mısır'a yeni atanan yüksek komiser Sir Henry McMahon ile bir dizi kişisel yazışmaya girişir ve bu yazışmalarında sadece başlatacağı isyan için destek istemekle kalmaz, aynı zamanda isyan sonrası kurmayı hayal ettiği Arap devletinin olası sınırlarını belirlemeye

<sup>35</sup> Lawrence'ın deyiimiyle, Suriye ve Irak Arapları, özellikle El Fetat ve El Ahd yöneticileri, Şerif Hüseyin'i, "Arapların babası, Müslümanların müslümanı, en ulu hükümdarları, en yaşlı büyükleri" olarak görüyorlardı (*Seven Pillars*, s. 50: "the Father of the Arabs, the Moslem of Moslems, their greatest prince, their oldest notable").

<sup>36</sup> Şerif Hüseyin, Mekke şerifi olarak atanmadan önce, II. Abdülhamit'in himayesinde on sekiz yıl kadar İstanbul'da ikâmet etmiş ve oğulları Ali, Abdullah, Faysal ve Zeyd'in iyi eğitim almasını sağlamıştır. 1908 ihtilâlinden sonra, Abdullah, Meclis-i Mebusan'da başkan yardımcısı ve Faysal da Cidde mebusu olarak görev yapmışlar ve I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, her ikisi de, babalarıyla birlikte gizlice sürdürdükleri ayrılıkçı siyasetlerini eyleme geçirmek üzere, hemen Mekke'ye dönmüşlerdir. Öte yandan, Şerif Hüseyin, savaş başladığında ve henüz isyan kararı almadan önce, Sultan Reşat'a özel bir mektup yazarak, Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmemesi için yalvarmıştır. Şerif Hüseyin'in isyan öncesi İstanbul ile ilişkileri için bkz. Fromkin, ss. 112-15; ayrıca, Glubb, ss. 57-59; Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, ss. 105 (dipnot 12) ve 108; Ochsenswald, ss. 194-95; Lawrence, *Seven Pillars*, ss. 49-50.

<sup>37</sup> Bkz. Wilson, s. 207.

<sup>38</sup> Bkz. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, 106-09; Glubb, 57-58; Fromkin, ss. 98-105; Ochsenswald, s. 196.

<sup>39</sup> Bkz. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, ss. 106-07; Glubb, s. 57; Fromkin, ss. 98-99; Wilson, s. 211.



kalkışır ve bunun için İngiltere'nin mutlak onayını ister.<sup>40</sup> Öte yandan, başta Kitchener'in bizzat kendisi olmak üzere, İngiliz savaş kabinesi ve Mısır'daki İngiliz yetkililer, olası bir Arap isyanının sağlayacağı stratejik ve taktik yararların önemini vurgulamaya ve yeni bir Ortadoğu siyaseti oluşturmaya başlarlar,<sup>41</sup> çünkü Türkiye'nin Almanya'nın yanında müttefiklere karşı savaşa girmesi, İngiltere için Ortadoğu'da bir dizi ciddi tehlikeler içeriyordu; örneğin, İngiltere'nin Hindistan ve diğer doğu sömürgeleri ile Süveyş Kanalı ve Kızıl Deniz üzerinden deniz ulaşımının her an kesilme olasılığı, halife olarak Sultan Reşat'ın Kasım 1914'te tüm dünya müslümanlarına müttefiklere karşı cihad çağrısında bulunması ve bu çağrı gereği başta Hintli müslümanlar olmak üzere sömürgelerdeki müslümanların İngiltere'ye karşı isyan etme durumu, Cemal Paşa yönetiminde Şubat 1915'te yapılan kanal harekâtında görüldüğü gibi, Filistin, Hicaz ve Yemen'de bulunan Türk birliklerinin Mısır ve Aden'deki İngiliz askerî ve stratejik varlığına büyük bir tehdit oluşturması ve, ayrıca, İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin kullandığı Şattularap su yolunun Basra bölgesindeki Türk birliklerince kapatılma olasılığı, bu tehlikelerin başında geliyordu.<sup>42</sup> Dolayısıyla, Şerif Hüseyin'in destek ve himaye talepleri, İngiltere için, yeni Ortadoğu siyasetini uygulamak ve, sonuçta, İngiliz siyasî, askerî ve ekonomik varlığını--başka deyişle, İngiliz emperyalizmini-- tüm Ortadoğu'da hâkim kılabilmek bakımından bulunmaz bir fırsat olmuştur. Bu bağlamda, İngiltere, bir yandan Şerif Hüseyin'in yeni bir Arap devleti kurulmasına ilişkin siyasî taleplerine oyalayıcı bir yaklaşım sergilerken,<sup>43</sup> bir yandan da her türlü lojistik destek verdiği Arap isyanını kendi savaş amaçlarına hizmet eden bir sürece çevirme yoluna gitmiştir.

İşte, Lawrence'ın, bir Ortaçağ haçlı şövalyesine özgü boş bir kurtarıcı hayali ile gerçekleştirmeyi amaçladığı Arap özgürlüğü ve bağımsızlığı, İngiltere'nin bu *realpolitik* amaçları bağlamında sonuçsuz kalmıştır. Aslında, Lawrence, İngiltere'nin, Arap isyanını

<sup>40</sup> Bkz. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, ss. 108-09; Glubb, ss. 57-64; Fromkin, ss. 89 ve 173-87; Wilson, 212-13.

<sup>41</sup> Bkz. Glubb, ss. 57-64; Fromkin, ss. 100-05, 140-49 ve 168-87; Wilson, ss. 212-13.

<sup>42</sup> Bkz. Glubb, ss. 58-59; Fromkin, ss. 96-97, 100-01, 109 ve 121.

<sup>43</sup> Bkz. Glubb, ss. 62-64; Fromkin, ss. 173-74.

kendi savaş amaçları için kullanma siyasetine karşı değildir. Nitekim, bu gerçeği şu sözleri ile açıkça belirtir:

Bu Araplara, onlar gibi düşünemeyen veya inançlarını kabul edemeyen bir yabancı olarak gönderilmişim, ancak onlara yol göstermek ve onların herhangi bir hareketini, kendi savaşında İngiltere için yararlı en yüksek noktaya ulaştırmak için görevlendirilmişim. Onların kişiliğine bürünmesem de en azından kendiminkini gizleyebilirdim ve açık bir sürtüşme olmadan, ne bir ihtilâl ne de muhalefet eden bir kişi değil, ancak dikkat çekmeyen bir etki olarak aralarında bulunabilirdim.<sup>44</sup>

Ancak, bu ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, Lawrence, Arap bağımsızlığını, İngiliz savaş amaçlarının ötesinde bir olgu olarak düşlemekte ve buna yönelik olarak Araplar üzerinde *etkili* olmayı, görevinin bir parçası olarak düşünmektedir. Bu düşüncede kendisinin yalnız olmadığını ve Kahire'deki bazı İngiliz yetkililerin de benzer bir görüş taşıdığını vurgular:

Onlar [Araplar], Türk zulmü altında beşyüz yıl kulluk etmişler ve [artık] özgürlüğü düşlemeye başlamışlardı; dolayısıyla, İngiltere, sonunda Türkiye ile bozuşunca ve savaş Doğu'da ve Batı'da birden ortaya çıkınca, geleceğin şeklini elimizde tuttuğumuza inanan bizler, İngiltere'nin [savaş] çabalarını, yakın Asya'da yeni bir Arap dünyası oluşturmaya doğru yöneltmeye koyulduk.<sup>45</sup>

Ne var ki Lawrence ve kendisi gibi bu hayali paylaşılan diğerleri, savaşın sonunda büyük bir hüsrana karşılaşmışlar ve bir bütün olarak oluşturmaya çalıştıkları "Arap dünyası"

gerçekleşememiş, Arap birliği kurulamamıştır, çünkü İngiliz emperyalist ideolojisi,

<sup>44</sup> *Seven Pillars*, s. 30: "I was sent to these Arabs as a stranger, unable to think their thoughts or subscribe their beliefs, but charged by duty to lead them forward and to develop to the highest any movement of theirs profitable to England in her war. If I could not assume their character, I could at least conceal my own, and pass among them without evident friction, neither a discord nor a critic but an unnoticed influence."

<sup>45</sup> *Seven Pillars*, s. 57: "They had served a term of five hundred years under the Turkish harrow, and had begun to dream of liberty; so when at last England fell out with Turkey, and war was let loose in the East and the West at once, we who believed we held an indication of the future set out to bend England's efforts towards fostering the new Arabic world in hither Asia."

Lawrence'a boş Arap hayalini gerçekleştirme yolunda fırsat tanımaz iken, Şerif Hüseyin'in, Arap bağımsızlığı adı altında sadece kişisel siyasî amaçları için haince başlattığı isyandan elde etmeyi umduğu sonuçlara ilişkin hesaplarını da boşa çıkarmıştır.<sup>46</sup> Savaş sonrasında, Şerif Hüseyin'in oğulları için Hicaz'da, Suriye'de, Ürdün'de ve Irak'ta yapay krallıklar oluşturulmuş<sup>47</sup> ise de her biri ihtilâller ve suikastlar içeren kanlı dönemlerden geçmiştir. Denilebilir ki bu gün Orta Doğu'daki istikrarsızlığın ve çatışmaların temelinde, İngiliz emperyalizminin himayesinde başlatılan Arap isyanı ve onun sonuçları yatmaktadır, çünkü Arap isyanı, Arapların bölünmesine, sömürgeleşmesine ve giderek batı emperyalizminin tahakkümüne girmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, Orta Doğu Arap dünyasının geleceği, daha pek çok kanlı olaylara ve çatışmalara gebe ve istikrarsızlığın kanlı bir süreç olarak devam etmesi kaçınılmazdır.

Sonuç olarak, Arap isyanı, Şerif Hüseyin'in kişisel ihtirasları ile İngiliz emperyalizminin bir bileşkesidir ve Türkiye'ye ve Türklere karşı sürdürülen kanlı ve acı bir ihanet sürecidir. Bu sürece etkin bir şekilde katılan Lawrence, hem özel yaşamında çok hayran olduğu Ortaçağ haçlılarından esinlenerek, kurtarıcılık ve hakkaniyetçilik tutkusunu içinde Arapların kurtarıcılığına soyunmuş, hem de *realpolitik* çerçevede, İngiliz emperyalist ideolojisinin savaş amaçlarına hizmet etmiştir. Ancak, Orta Doğu Arap dünyası, onun düşlediği gibi barış, istikrar ve özgürlüğe kavuşmamış, bilâkis günümüze kadar uzanan bir çatışmalar, ihtilâller, suikastlar ve savaşlar sürecine sokulmuştur.

---

<sup>46</sup> Şerif Hüseyin'in sergilediği siyasî ikiyüzlülüğe ilişkin olarak, Kahire'deki İngiliz istihbaratının başkanı Hogarth şöyle der: " 'Kral'ın [Şerif Hüseyin'in], Arap Birliğini kendi krallığı ile eşanlamda gördüğü açıktır' " (Fromkin'den alıntı, s. 221: " 'It is obvious that the King regards Arab Unity as synonymous with his own Kingship' "). Nitekim, Fromkin'in de belirttiği gibi, İngilizlerin gözünde, "Hüseyin, yeni oluşturulmuş bir Arap milliyetçiliğinin önderi olmaktan ziyade, milliyetçiliğe çok az ilgi gösteren ve tek kaygısı, kendisi için yeni yetkiler ve topraklar elde etmek olan bir hükümdardı" (s. 221: "Hussein, far from being the leader of a newly created Arab nationalism, was a ruler who took little interest in nationalism and whose only concern was for the acquisition of new powers and territories for himself").

<sup>47</sup> Bkz. Fromkin, ss. 499-514 ve 528-29.

## Kaynaklar

- Allen, M.D. *The Medievalism of Lawrence of Arabia*. University Park, PA: Pennsylvania State UP, 1991.
- Baugh, Albert C., ed. *A Literary History of England*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1948.
- \_\_\_\_\_. "The Middle English Period (1100-1500)." Bkz. Baugh, *A Literary History*: 107-312.
- Bidwell, Robin. Introduction. Bkz. Lawrence, *The Diary* vii-xi.
- Dawn, C. Ernest. "The Origins of Arab Nationalism." Bkz. Khalidi et al. 3-30.
- Dereci, Hamit. *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler: Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 82. İstanbul: Anıl, 1951.
- Fromkin, David. *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Avon, 1989.
- Glubb, John Bagot. *Britain and the Arabs: A Study of Fifty Years, 1908 to 1958*. London: Hodder and Stoughton, 1959.
- Hanioglu, M. Şükrü. "The Young Turks and the Arabs before the Revolution of 1908." Bkz. Khalidi et al. 31-49.
- Izzard, Molly. *Freya Stark: A Biography*. London: Hodder and Stoughton, 1993.
- Khalidi, Rashid, et al. eds. *The Origins of Arab Nationalism*. New York: Columbia UP, 1991.
- Khalidi, Rashid. "Ottomanism and Arabism in Syria before 1914: A Reassessment." Bkz. Khalidi et al. 50-69.
- Lawrence, T.E. *Seven Pillars of Wisdom: A Triumph*. 1926. New York: Anchor, 1991.
- \_\_\_\_\_. *The Diary Kept by T.E. Lawrence While Travelling in Arabia during 1911*. [Ed.] and Introd. Robin Bidwell. Reading, Eng.:Garnet, 1993.

- \_\_\_\_\_. *The Letters of T.E. Lawrence*. Sel. and ed. Malcolm Brown. 1988. Oxford: Oxford UP, 1991.
- Mack, John E. *A Prince of Our Disorder: The Life of T.E. Lawrence*. Boston: Little, Brown and Company, 1976.
- Muslih, Muhammad. "The Rise of Local Nationalism in the Arab East." Bkz. Khalidi et al. 167-85.
- Ochsenwald, William. "Ironic Origins: Arab Nationalism in the Hijaz, 1882-1914." Bkz. Khalidi et al. 189-203.
- Potter, David, ed. *Foreign Intelligence and Information in Elizabethan England: Two English Treatises on the State of France, 1580-1584*. Vol. 25. Camden Fifth Ser. Cambridge: Cambridge UP, 2004.
- \_\_\_\_\_. Introduction. Bkz. Potter, David. *Foreign Intelligence*, ss. 1-21.
- Tauber, Eliezer. *The Emergence of the Arab Movements*. London: Frank Cass, 1993.
- Wilson, Mary C. "The Hashemites, the Arab Revolt, and Arab Nationalism." Bkz. Khalidi et al. 204-21.
- Winstone, H.V.F. *Gertrude Bell*. New York: Quartet, 1978.
- Zeine, Zeine N. *The Emergence of Arab Nationalism: With a Background Study of Arab-Turkish Relations in the Near East*. 3<sup>rd</sup> ed. 1958. Delmar, NY: Caravan, 1976.
- \_\_\_\_\_. *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*. 1958. Westport, CT: Greenwood, 1981.